
Shri Ganeshashtakasya Sahityika-Darshanikasamikshanam

శ్రీగణేశాష్టకస్య సాహిత్యిక-దార్శనికసమీక్షణమ్

Document Information

Text title : Ganesha Ashtakam 9 samIkShaNam

File name : gaNeshAShTakasamIkShaNam.itx

Category : ganesha, pradIptakumArananda, aShTaka, article, misc

Location : doc_ganesha

Author : (Copyright) Pradipta Kumar Nanda, Kendrapara, Orisa pknanda65 at gmail.com

Transliterated by : Pradipta Kumar Nanda pknanda65 at gmail.com

Proofread by : Pradipta Kumar Nanda

Acknowledge-Permission: (Copyright) Pradipta Kumar Nanda

Latest update : August 30, 2026

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

August 30, 2026

sanskritdocuments.org

శ్రీగణేశాష్టకస్య సాహిత్యిక-దార్శనికసమీక్షణమ్

ప్రస్తుతం “శ్రీగణేశాష్టకమ్” వస్తుతః గణేశభక్తిపరకం స్తోత్రకావ్యమ్ అస్తి । అత్ర శ్రీగణపతిః కేవలం విఘ్నవినాశకరూపేణ న వర్ణితః, అపితు మగ్గలస్వరూపః, జ్ఞానదాతా, యోగకరః, శరణాగతపాలకః, భవభయహరకః, మోక్షమార్గప్రదర్శకః తథా విశ్వమగ్గలవిధాయకః ఇతి స్వరూపేణ ప్రతిష్ఠాపితః । కావ్యస్య నామ అష్టకమ్ ఇతి ప్రసిద్ధమ్, కిన్తు ప్రదత్తపాఠే నవ పద్యాని దృశ్యన్తే: అతః అన్నిమం నవమం పద్యం ఫలశ్రుతిరూపం, కవిప్రశస్తిరూపం అథవా ఉపసంహారపద్యమ్ ఇతి మన్తుం శక్యతే ।

౧. కావ్యస్య విషయవస్తు తథా భక్తిభావః

కావ్యస్య ప్రథమపద్యే గణేశస్య స్వరూపం బహుగుణసమన్వితతయా వర్ణితమ్-

శివపుత్రవినాయకయోగకరం

సుఖశాన్తిధరం భవభీతిహరమ్ ।

శరణాగతపాలకశూరవరం

భజ మంగలశ్రీగణరాజవరమ్ ॥ ౧॥

అత్ర “శివపుత్ర” ఇతి పదేన గణేశస్య తైవపరమృరాసమృద్ధః సూచితః । “వినాయక” శబ్దః తస్య స్వతంత్రనాయకత్వం, విఘ్ననియంత్రణశక్తిం చ సూచయతి । “యోగకరమ్” ఇతి విశేషణం విశేషతః దార్శనికదృష్ట్యా మహత్త్వపూర్ణమ్ । గణేశః కేవలం లౌకికకార్యసిద్ధిః దేవతా నాస్తి, కిన్తు జీవస్య చిత్తవిక్షేపాన్ దూరీకృత్య ఆత్మసంయమస్య తథా యోగసిద్ధిః సహాయకః ఇతి భావః అత్ర ప్రతీయతే । “సుఖశాన్తిధరమ్” ఇతి పదద్వయేన లౌకికసుఖస్య ఆధ్యాత్మికశాన్తేశ్చ సమన్వయః దృశ్యతే । “భవభీతిహరమ్” ఇత్యనేన సంసారభయస్య నివారకత్వం ప్రతిపాదితమ్ ।

౨. మగ్గలతత్త్వస్య ప్రతిష్ఠా

కావ్యే పునః పునః-

భజ మంగలశ్రీగణరాజవరమ్

ఇతి చరణస్య ప్రయోగః కృతః । అయం కావ్యస్య ధ్రువపదః ఇవ కార్యం కరోతి । సాహిత్యదృష్ట్యా అస్య పునరావృత్తేః కారణేన స్తోత్రే-

సగ్గీతాత్మకతా, స్మరణసులభతా, భక్తిరసస్య పునరుత్పత్తిః, భావైక్యతా చ సుదృఢా భవతి ।
దార్శనికదృష్ట్యా “మగ్గల” శబ్దః అత్యంతం వ్యాపకః । భారతీయపరమ্পరాయాం మగ్గలం
కేవలం శుభకార్యస్య ఆరంభః న, అపితు అమగ్గలనివృత్తిః తథా పరమకల్యాణప్రాప్తిః
ఇత్యర్థః । అతః గణేశః అత్ర మగ్గలస్య అధిష్ఠాతా ఇతి కల్పితః ।

3. దేవవైదికప్రతిష్ఠా

ద్వితీయపద్యే-

సురవృన్దసుపూజితదేవవరం

శ్రుతిగున్ధితగౌరవసిద్ధికరమ్ ।

శుభలాభవినోదితయోగివరం

భజ మంగలకారకవిఘ్నహరమ్ ॥ ౨॥

అత్ర గణేశస్య ద్వీవిధా ప్రతిష్ఠా దృశ్యతే-

(క) దేవసమాజే ప్రతిష్ఠా

“సురవృన్దసుపూజితదేవవరమ్” -దేవగణైరపి పూజితః దేవశ్రేష్ఠః ।

(ఖ) శ్రుతిసమ్బుదాయేన సమ్మన్యః

“శ్రుతిగున్ధితగౌరవసిద్ధికరమ్” ఇతి ప్రయోగే గణేశస్య వైదికమహత్త్వం సూచితమ్ । గణపతి
అథర్వశీరాదిషు గణేశస్య బ్రహ్మస్వరూపతా ప్రతిపాదితా దృశ్యతే । అతః కవిః గణేశం
కేవలం పౌరాణికదేవతారూపేణ న, అపితు వైదిక-దార్శనికపరమ্পరాయాం ప్రతిష్ఠితం
తత్త్వమ్ ఇవ ప్రస్తుతవాన్ ।

“శుభలాభ” ఇతి ద్వంద్వేన భారతీయలోకజీవనస్య సాంస్కృతికభావనాపి ప్రతిబింబితా అస్తి
। గణేశపూజాయాం శుభస్య లాభస్య చ కామనా ప్రాచీనపరమ্পరాతః ప్రవర్తతే ।

౪. సౌందర్యవర్ణనమ్ ఏవం మూర్తికల్పనా

తృతీయపద్యే-

కరుణాకరసున్దరమూర్తిధరం

మునిముగ్ధకరం గణబన్ధవరమ్ ।

హిమలోహితచన్దనదేహధరం

భజ మంగలశ్రీగణరాజవరమ్ ॥ 3॥

అత్ర భక్తి తథా సౌందర్య ఉభయోరపి సమన్వయః దృశ్యతే ।

“కరుణాకరః” -కరుణాయాః సముద్రః ।

“సున్దరమూర్తిధరమ్” -దివ్యసౌందర్యయుక్తః ।

“మునిముగ్ధకరమ్” -యస్య దర్శనం మునిజనానపి మోహితాన్ కరోతి ।

“హిమలోహితచన్దనదేహధరమ్” ఇతి ప్రయోగః వర్ణవైచిత్ర్యపూర్ణః । హిమస్య శ్వేతతా, లోహితస్య రక్తిమా తథా చన్దనస్య పవిత్రసుగంధః-ఏతేషాం సమన్వయేన గణేశస్య దీప్యదేహరూపస్య కావ్యమయీ కల్పనా నిర్మితా । అత్ర చిత్రాత్మకతా కావ్యస్య ప్రముఖం సాహిత్యికవైశిష్ట్యమ్ అస్తి ।

౫. గణేశస్య ప్రతీకాత్మకస్వరూపమ్

చతుర్థపద్యే-

శిశుచన్ద్రవిభూషితభాలతలం

గజవక్త్రసుకోమలలాస్యకరమ్ ।

గుణనేత్రధరం రణమోదకరం

భజ మంగలశ్రీగణరాజవరమ్ ॥ ౪॥

గణేశస్య-

- చన్ద్రవిభూషితభాలమ్,

- గజవక్త్రమ్,

- సుకోమలలాస్యమ్

ఇత్యాదీనాం మాధ్యమేన మూర్తిసాన్దర్భం వర్ణితమ్ ।

గజవక్త్రం భారతీయదార్శనికపరమృరాయాం కేవలం శారీరికవైచిత్ర్యం నాస్తి । గజః-

బుద్ధేః, ధైర్యస్య, బలస్య, స్మృతిశక్తేః ప్రతీకః ఇతి మన్యతే । అతః గణేశస్య గజముఖం స్థూలబుద్ధేః స్థైర్యస్య చ ప్రతీకాత్మకవ్యంజ్ఞానా ఇతి గ్రహీతుం శక్యతే ।

౬. యోగ, తపః ఏవం శరణాగతిరణ్ణ

పంచమపద్యే-

మునిమానసమజ్జితమోహకరం

ప్రభుతున్దిలమూషకపత్రధరమ్ ।

సృణిపాశవిశోభితరంగకరం

భజ మంగలశ్రీగణరాజవరమ్ ॥ ౫॥

అత్ర గణేశస్య పౌరాణికమూర్తిస్వరూపం ప్రముఖతయా దృశ్యతే ।

మూషకవాహనమ్ విశేషతః దార్శనికవ్యాఖ్యానాః విషయః భవతి । మూషకః చఞ్చులమనసః, ఇచ్ఛాయాః అథవా వాసనాప్రవృత్తేః ప్రతీకః ఇతి వ్యాఖ్యాతుం శక్యతే ।

గణేశస్య తస్యోపరి ఆధిపత్యం సూచయతి యత్-

వాసనాచఞ్చులతాయాః నియన్త్రణం జ్ఞానశక్త్యా భవతి ।

పాశః బద్ధనస్య ప్రతీకః, అఙ్కుశః నియన్త్రణస్య ప్రతీకః । అతః గణేశస్య ఆయుధద్వయం
జీవస్య నిగ్రహః, సంయమః, మార్గదర్శనమ్ ఇత్యేతత్ త్రయం సూచయతి ।

౭. తౌకికసమృద్ధేః పారమార్థికమోక్షస్య చ సమన్వయః

షష్ఠపద్యే-

ధనమానమహాసుఖదానకరం

భవసాగరతారకపోతవరం

మతిదానకరం పతిరాజవరం

భజ మంగలశ్రీగణరాజవరమ్ ॥ ౬ ॥

అయం పద్యః కావ్యస్య దార్శనికదృష్ట్యా అత్యంతం మహత్త్వపూర్ణః ।

గణేశః-

ధనదాతా, మానదాతా, సుఖదాతా, మతిదాతా, భవసాగరతారకః ఇతి రూపేణ వర్ణితః । అత్ర
భారతీయజీవనదర్శనస్య అభ్యుదయ-నిఃశ్రేయససమన్వయః దృశ్యతే । కేవలం ధనం న
పర్యాప్తమ్, కేవలం మోక్షోఽపి తౌకికకర్తవ్యవిముఖతాం న సూచయతి । గణేశః జీవనస్య
తౌకికసమృద్ధిం తథా పారమార్థికకల్యాణమ్ ఉభయం ప్రదదాతి ।

“భవసాగరతారకపోతవరమ్” ఇతి రూపకం అత్యంతం సుందరమ్ । సంసారః సాగరః, జీవః
తత్ర భ్రమణశీలః, గణేశః చ తారణనౌకా । అత్ర రూపకాలంకారస్య రమణీయప్రయోగః
దృశ్యతే ।

౮. అసురవినాశః తథా ధర్మసంరక్షణమ్

సప్తమపద్యే-

వదనామృతసుందరముగ్ధర్పురం

రణనిర్జితదానవహానకరమ్ ।

శుభభాద్రవజన్మితపూజ్యవరం

భజ మంగలశ్రీగణరాజవరమ్ ॥ ౭ ॥

అత్ర గణేశస్య సౌమ్యం తథా ఉగ్రమ్ ఉభయం రూపం దృశ్యతే । ఏకతః
వదనామృతసుందరమ్ అర్థాత్ అమృతసదృశమాధుర్యయుక్తం ముఖమ్ । అపరతః
రణనిర్జితదానవహానకరమ్ అర్థాత్ అధర్మశక్తీనాం వినాశకః । భారతీయదేవతాదర్శనే
అయం విశేషః కరుణా తథా శక్తి పరస్పరవిరోధిన్యౌ న, అపితు పరస్పరపూరకౌ ।
సజ్జనానాం ప్రతి కరుణా, దుష్టప్రవృత్తీనాం ప్రతి నిగ్రహః షష్ఠః ధర్మస్య స్వరూపః ।

౯. కామవిజయః ఏవం ఆత్మసంయమః

అష్టమపద్యే-

సురమానవమోహనమూర్తిచిరం
బుధవన్దితనిన్దితకామసురమ్ ।
వరదానకరం గరహానకరం
భజ మంగలశ్రీగణరాజవరమ్ ॥ ౮॥

అత్ర గణేశః సురమానవమోహనమూర్తిః ఇతి వర్ణితః । తస్య సౌందర్యం కేవలం బాహ్యరూపే
న సీమితమ్, కిన్తు దివ్యతేజః, జ్ఞానమ్ తథా కరుణా, ఏతేషాం సమన్వయః తస్య వాస్తవికం
సౌందర్యమ్ ।

“బుధవన్దిత” ఇతి పదేన విద్యజ్ఞునానాం ప్రతి గణేశస్య ఆదరణీయత్వం సూచితమ్ ।
గణేశః జ్ఞానస్య అధిదేవతా ఇతి భారతీయపరम्పరాయాం ప్రసిద్ధః । అతః కావ్యస్య
ఆరమ్భాదంతం యావత్ బుద్ధి-జ్ఞాన-యోగ ఇత్యేషాం తత్త్వానాం ప్రవాహః దృశ్యతే ।

౧౦. నవమపద్యస్య కావ్యశాస్త్రీయమహత్త్వమ్

ప్రియతోటకగున్ధితశర్మధరం

కవినన్దవిలోభితవృత్తకరమ్ ।

మధు దేహి గణేశ సువిజ్ఞపరం

భజ మంగలశ్రీగణరాజవరమ్ ॥ ౯॥

అయం పద్యః కావ్యస్య విశేషరూపేణ కావ్యోపసంహారాత్మకః దృశ్యతే । అత్ర కవిః
గణేశాత్ కేవలం లౌకికసమ్మతిం న యాచతే, కిన్తు, “మధు దేహి” ఇతి ప్రార్థయన్
కావ్యమాధుర్యస్య, వాణీమాధుర్యస్య అథవా జ్ఞానరసస్య కామనామ్ అభివ్యస్తక్తి ।

“కవినన్దవిలోభితవృత్తకరమ్” ఇత్యనేన కావ్యరచనాయాః ఛన్దః, వృత్తమ్, కావ్యమాధుర్యమ్
ఇత్యాదీనాం ప్రతి కవేరేభిరుచిః స్పష్టా భవతి । అతః అయం స్తోత్రకారః కేవలం భక్తః న,
అపితు కావ్యశిల్పసచేతనః రచనాకారః ఇతి జ్ఞాయతే ।

౧౧. సాహిత్యికవైశిష్ట్యాని

(క) అనుప్రాసాలఙ్కారః

కావ్యే ధ్వనిసౌందర్యం పర్యాప్తమాత్రయా దృశ్యతే । యథా-

- మజ్జలశ్రీగణరాజవరమ్

- కరుణాకరసున్దరమూర్తిధరమ్

- భవసాగరతారకపోతవరమ్

- సురవృన్దసుపూజితదేవవరమ్

ఇత్యాదీన్ వర్ణయన్ రావృత్త్యా శ్రవణమాధుర్యం వర్ధతే ।

(ఖ) విశేషణబహులతా

కవిః గణేశస్య ఏకైకం స్వరూపం పృథక్ విశేషణేన ప్రకాశితవాన్-శివపుత్రః, వినాయకః, యోగకరః, సుఖశాన్తిధరః, భవభీతిహరః, శరణాగతపాలకః, కరుణాకరః, విఘ్నహరః, మతిదాతా, భవతారకః ఇత్యాదయః । ఏషా విశేషణపరమ్పరా స్తోత్రకావ్యస్య స్వాభావికం లక్షణమ్ అస్తి ।

(గ) రూపకాత్మకతా

భవసాగరతారకపోతవరమ్

ఇతి సంసారసాగరస్య రూపకం భారతీయభక్తికావ్యపరమ్పరాయాః అత్యంతం ప్రభావశాలీ ప్రతీకమ్ అస్తి ।

(ఘ) ధ్రువపదప్రయోగః

“భజ మంగలశ్రీగణరాజవరమ్” ఇత్యస్య పునరావృత్త్యా స్తోత్రస్య లయః, గేయతా, భక్తిరసః, సందర్శనాత్మకైకతా సుదృఢా భవతి ।

౧౨. దార్శనికసారః

ప్రస్తుతస్య స్తోత్రస్య దార్శనికపక్షః నిమ్నరూపేణ సజ్జేవేణ జ్ఞాయతే-

౧. గణేశః మజ్జలతత్త్వమ్

సః సర్వవిఘ్నానాం నాశకః తథా జీవనస్య శుభప్రవర్తకః ।

౨. గణేశః జ్ఞానతత్త్వమ్

“మతిదానకరమ్”, “యోగకరమ్”, “బుధవన్దితమ్” - ఇత్యాదిభిః జ్ఞానస్య అధిష్ఠాతృత్వం ప్రతిపాదితమ్ ।

౩. గణేశః కరుణాతత్త్వమ్

“కరుణాకరమ్”, “శరణాగతపాలకమ్” - ఇతి పదాభ్యాం భక్తవత్సలతా ప్రకాశితా ।

౪. గణేశః శక్తితత్త్వమ్

దానవవిनाశః, విఘ్ననివారణమ్, రణమోదః-ఏతే శక్తిస్వరూపం సూచయన్తి ।

౫. గణేశః మోక్షమార్గస్య సహాయః

“భవభీతిహరమ్”, “భవసాగరతారకపోతవరమ్” - ఇత్యాదిభిః సంసారబంధమోచనస్య విచారః ప్రకాశితః ।

ఉపసంహారః

సమగ్రతయా “శ్రీగణేశాష్టకమ్” భక్తిరసప్రధానం, స్తుతికావ్యపరమ్పరానుగతం తథా దార్శనికభావనయా సమన్వితం సుందరం సంస్కృతస్తోత్రకావ్యమ్ అస్తి । అస్య కావ్యస్య ముఖ్యవిశేషతా ఏషా యత్ గణేశస్య స్వరూపం కేవలం విఘ్నహర్తురూపేణ న ప్రస్తుతమ్, అపితు జ్ఞానస్య దాతా, యోగస్య ప్రవర్తకః, కరుణాయాః సాగరః, శరణాగతానాం రక్షకః,

సంసారసాగరస్య తారకః తథా పరమమజ్గలస్య అధిష్ఠాతా ఇతి వ్యాపకదృష్ట్యా వర్జితమ్
| అతః అస్య స్తోత్రస్య మూలదార్శనికసందేశః ఏవం వక్తుం శక్యతే-

విఘ్నవినాశేన జీవనస్య ఆరంభః,

జ్ఞానప్రాప్త్యా జీవనస్య వికాసః,

యోగేన చిత్తస్య శుద్ధిః,

కరుణయా మానవతాయాః విస్తారః,

అన్తే భవసాగరాత్ పరిత్రాణమేవ శ్రీగణేశభక్తేః పరమం తాత్పర్యమ్ |

కావ్యశైలీ, భక్తిభావ, ధ్వనిమాధుర్య తథా దార్శనికవ్యజ్ఞానా-ఏతేషాం సున్దరసమన్వయేన
“శ్రీగణేశాష్టకమ్” ఆధునికసంస్కృతస్తోత్రకావ్యపరమర్పరాయాం ప్రశంసనీయస్థానం వహతి
|

- ప్రో. ప్రదీప్తకుమారనందః (సేవానివృత్తాచార్యః)

శ్రీజగన్నాథసంస్కృతవిశ్వవిద్యాలయః, పురీ

Written by Dr. Pradipta Kumar Nanda, Kendrapara, Orisa pknanda65 at gmail.com

Retd.Head, Dept.of Sarvadarshan

SJSV,Puri

Shri Ganeshashtakasya Sahityika-Darshanikasamikshanam

pdf was typeset on August 30, 2026

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

